

ВІДГУК

офіційного опонента доктора історичних наук, професора
Щербак Надії Олександрівни на дисертацію
Борис Тетяни Петрівни «Становлення і розвиток художніх музеїв
в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)», подану
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук
за спеціальністю 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'яткознавство.

Дисертаційна робота Борис Тетяни Петрівни «Становлення і розвиток художніх музеїв в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)», присвячена дослідженню процесу інституціалізації та розбудови мережі художніх музеїв в Україні з кінця XIX – у першій третині XX ст. Музеям, як соціокультурним інститутам, що забезпечують переосмислення старих й освоєння нових ціннісних установок та сприяють гуманізації суспільства, належить важлива роль, особливо сьогодні, в умовах входження України у європейський простір. Тому актуальність досліджуваної теми не викликає заперечень.

Відзначимо, що обрана для дослідження проблема поки що не достатньо вивчена в науковій історичній літературі.

Дисертаційне дослідження Борис Т.П. виконане в рамках науково-дослідної теми кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Актуальні проблеми вітчизняного документознавства, музеєзнавства і пам'яткознавства».

Дисертантка, чітко визначивши об'єкт та предмет дослідження, означивши мету і завдання, обґрунтувавши хронологічні й географічні межі дослідження, зокрема, охарактеризувала процеси інституціалізації художніх музеїв у досліджуваний період, проаналізувала теоретичні основи

формування музею та художнього музею як окремого типу; розкрила форми і методи проведення фондової та науково-дослідної роботи; висвітлила організацію експозиційно-виставкової і культурно-освітньої роботи у художніх музеях.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та чотирнадцяти додатків.

У вступі дисертантка визначила основні елементи дисертації, її актуальність, зв'язок із науковими програмами, об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні та географічні межі, методологічну основу, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів тощо.

У першому розділі роботи (С.10-50) зроблено аналіз стану, розвитку і тенденцій наукових студій щодо вивчення обраної проблеми, зазначено внесок багатьох авторів в осмислення теми та обґрунтовано умотивований висновок про те, що вона дотепер залишається малодослідженою в українській історіографії.

Аналізуючи історіографічну спадщину з досліджуваного питання, авторка умовно поділяє наукові роботи з обраної теми на три періоди: 1) дорадянський (кінець XIX – початок XX ст.); 2) радянський (1920–1980-ті рр.) та 3) сучасний пострадянський (1990-ті рр. – початок XXI ст.)

Окресливши особливості наукових праць кожного з них, дисертантка зазначає, що у 1990-х рр. – і на початку XXI ст. формуються нові підходи до вивчення історії музейної справи та з'являються праці, дотичні до теми дисертації. Здобувачка поділяє їх на чотири основні групи, виокремивши з них публікації Р.Маньковської про особливості становлення і розвитку музейництва в Україні у 1917–1941 рр.

Основний комплекс джерельної бази даної дисертації склали документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного історичного архіву

України (ЦДІАК України), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (ІР НБУВ) та Державних архівів м. Києва й Миколаївської області.

Проаналізовані джерела, які вводять до наукового обігу та використовують дослідниці, дають підставу на висновок про обґрунтованість отриманих результатів.

Цінним є те, що у дисертаційній роботі використані цікаві матеріали фондів 258 і 830 ЦДІАК України, які висвітлюють діяльність родин Строганових і Терещенків, як колекціонерів творів мистецтва, особового ф. 2045 (О. Потебні) цього ж архіву.

Для написання дисертації активно залучено документи з ф. 648 ЦДАМЛМ України та документи з ф. 241, особових фондів М. Ф. Біляшівського (ф. XXXI), О. П. Новицького (ф. 279), С. А. Таранушенка (ф. 278) ІР НБУВ, комплексного фонду І (Літературні матеріали) та фонду Х (Українська Академія наук – Всеукраїнська Академія наук) ІР НБУВ. Залучені також документи виконавчих органів влади, що зберігаються у фондах 1, 166, 2201, 3689 ЦДАВО України.

Здобувачкою активно використовувались праці українських вчених, зокрема, Ф. Шміта, тематичні збірники документів і матеріалів, путівники, музейні каталоги.

Важливим джерелом для написання дисертації стали матеріали тогочасних періодичних видань, зокрема, публікації журналів дорадянського та радянського періодів, а саме: «Киевская старина» (Київ, 1882–1907 рр.), «Искусство в Южной России: Живопись. Графика. Художественная печать» (Київ, 1913–1914 рр.). Серед радянських - «Знання» (1923–1935 рр.), «Глобус» (1923–1935 рр.) та ін.

Оскільки тема даного дослідження розглядається як міждисциплінарна проблема, то завдання роботи вирішувалися шляхом поєднання

загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-історичних методів дослідження.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Як позитивний момент, варто відзначити, що в своєму дослідженні Борис Т.П. спирається на значний комплекс архівних і друкованих джерел, представлених, як нами було вже зазначено, документами і матеріалами українських архівів. Тому достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, не викликають сумнівів.

Наукова новизна наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації. Основні результати дослідження отримані особисто здобувачкою, мають наукову новизну та полягають у комплексному аналізі, класифікації та систематизації документів, що дозволили показати особливості процесу становлення і розвитку художніх музеїв в Україні у зазначений період.

Практичне значення одержаних у дисертації результатів визначається її новизною, введенням у науковий обіг значного фактичного матеріалу і висновками, які сприяють істотному розширенню діапазону наукових знань про предмет дослідження. Матеріали роботи можуть використовуватись при написанні комплексних праць з історії музейної справи в Україні, історії української культури, пам'яткознавства, застосовуватись у навчальному процесі, при підготовці нормативних курсів та спецкурсів.

В основній частині дисертації охарактеризовано процеси інституціоналізації та розбудови музеїв художнього профілю з кінця XIX до 1930-го р., а також здійснено аналіз теоретичних розробок музейників-практиків досліджуваного періоду.

Авторкою висвітлюються передумови становлення художніх музеїв у Наддніпрянській Україні та аналізується початковий етап їх організації.

У другому розділі роботи (С.51-123) зазначається, що важливим джерелом становлення українського мистецького музейництва було приватне колекціонування, до якого, крім спадкових заможних аристократів, у другій половині XIX ст. активно долучилися представники торговельно-промислових кіл.

Підкреслюється, що не менш важливе підґрунтя для становлення художніх музеїв в Україні створили навчальні музеї мистецтв і старожитностей Харківського і Новоросійського університетів, Університету св. Володимира у Києві. Поповненням їхніх збірок займалися викладачі, громадські діячі та меценати. Діяльність навчальних мистецьких музеїв в університетах Наддніпрянської України стала важливим чинником формування у громадськості розуміння необхідності відкриття у містах публічних художніх музеїв.

Відкриття музеїв художнього профілю в містах України було пов'язане з діяльністю художніх і наукових товариств, зокрема, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Одеського товариства мистецтв, Миколаївського товариства витончених мистецтв імені В.Верещагіна, Катеринославського наукового товариства та Харківського товариства любителів красних мистецтв. Члени зазначених товариств розгорнули роботу з формування фондів майбутніх установ, укладання проектів їхньої організації, залучення до цієї справи представників місцевої влади.

Завдяки їхнім зусиллям впродовж 1886–1917 рр. у Наддніпрянській Україні було відкрито п'ять публічних закладів художнього профілю (Харківський художньо-промисловий, Київський художньо-промисловий і науковий музеї, Одеський музей витончених мистецтв, Катеринославська картинна галерея, Миколаївський музей витончених мистецтв ім. В.Верещагіна). На них покладалися завдання не лише культурно-освітніх центрів, але й забезпечення діяльності художньо-промислових шкіл, розвитку ремесел, що й зумовило виокремлення їхнього профілю переважно

як художньо-промислових. Показано, що існували також приватні мистецькі музеї та картинні галереї закритого типу.

В роботі проаналізовано процеси трансформації та розбудови музеїв художнього профілю в умовах підпорядкування вітчизняної музейної справи державному управлінню.

Показано, як у складних військово-політичних умовах 1917–1920 рр. органами влади вирішувалися питання збереження культурних надбань. Були націоналізовані та включені до мережі державних установ республіканського або місцевого значення раніше діючі художні музеї та створено нові заклади, зокрема, у Нікополі Катеринославської губернії – музей витончених мистецтв, у Полтаві – картинну галерею, у Сокиринцях на Полтавщині – історико-художній музей-садибу Ламсдорф-Галаганів, Сумах і Лебедині на Харківщині – художньо-історичні музеї та ін.

Зазначається, що у 1920-х рр. своєрідним пошуком форми соціального музею стали неодноразові реорганізації музейної мережі, художніх музеїв України зокрема, які не завжди позитивно позначалися на діяльності музейних закладів.

Зміни у підпорядкуванні художніх музеїв (Головполітосвіті, Головнауці, ВУАН) визначали їх місце у системі культурно-освітніх і наукових закладів, першочергові завдання та форми роботи.

У дисертаційній роботі проаналізовано музезнавчу думку досліджуваного періоду (С.98-121) та зазначається, що в Російській імперії ідеї створення художніх музеїв активно обговорювалися серед діячів культури та мистецтва. Починаючи з 1880-х рр., в інтелектуальних колах сформувалося переконання у необхідності функціонування художніх музеїв у великих містах імперії.

У період відродження української національної державності вперше у теорії вітчизняного музейництва М. Біляшівський обґрунтував необхідність

існування в музейній системі держави національних музеїв і, зокрема, музеїв художнього профілю.

У третьому розділі (С. 124-183) проаналізовано напрями роботи та форми діяльності музеїв художнього профілю, їх еволюцію впродовж досліджуваного періоду.

Зазначається, що до 1920-х рр. переважаючою формою поповнення фондів художніх музеїв було дарування. Твори мистецтва надходили до музеїв від колекціонерів, приватних осіб, членів наукових і мистецьких товариств. Цьому сприяла організація і проведення товариствами виставкових заходів. Закупівля художніми музеями творів образотворчого мистецтва лише частково доповнювала дарування.

У 1917–1930 рр. відбулося кількісне збільшення художніх збірок музеїв, зокрема за рахунок реквізованих державою творів. Поповнення збірок художніх музеїв відбувалося із складових державного музейного фонду – музейних фондів, що були організовані у Києві, Одесі та Харкові. У першій половині 1920-х рр. музейним закладам УСРР також було частково повернено мистецькі цінності з РСФРР. З кінця 1925 р. відбувалося поповнення державних художніх музеїв України з музейних фондів Москви та Ленінграду. Новою формою комплектування художніх збірок музеїв стало проведення науково-дослідних експедицій в регіони України, під час яких виявлялися і збиралися художні цінності.

Дисертантка акцентує увагу на тому, що на стані збірок музеїв України художнього профілю негативно позначилося примусове вилучення комісією Держторгу у др. пол. 20-х рр. ХХ ст. предметів мистецтва і старовини для подальшої їх реалізації за кордоном.

У розділі висвітлено роботу музеїв художнього профілю з оформлення постійних і тимчасових експозицій, форми та напрями їх діяльності з різними групами населення.

Зазначається, що з початку 1920-х рр. художні музеї перейшли до побудови постійної експозиції за історико-хронологічним принципом, який репрезентував образотворче мистецтво у хронологічній послідовності за мистецькими епохами, країнами, виконавцями художніх робіт.

Аналізуючи форми роботи, дисертантка підкреслює, що багато уваги впродовж усього досліджуваного періоду художні музеї приділяли проведенню виставкових заходів. А реалізація згодом в УСРР політики українізації зумовила акцентування уваги у виставковій діяльності на здобутках вітчизняної культури. У виставковій роботі художніх музеїв України 1920-х рр. помітно переважала українська тематика, але за наявності у фондах творів західноєвропейського мистецтва, проводилася робота і з їх популяризації. Наприкінці 1920-х рр. художні музеї долучилися до проведення Всеукраїнських художніх виставок.

Однак згодом, починаючи з другої половини 1920-х рр., на музейній справі все більше позначалися тогочасні державні ідеологічні впливи.

Заслуговує схвалення послідовність викладу матеріалу дисертації, аргументованість її положень і висновків.

Зміст дисертаційної роботи висвітлений достатньо повно, виклад запропонованих у роботі положень базується на ґрунтовному опрацюванні джерел з проблематики дослідження. Загальні висновки дисертації цілком відповідають її завданням, вони є достатньою мірою обґрунтованими і базуються на викладеному матеріалі роботи. Результати даного дослідження та наукові висновки носять теоретично-узагальнюючий характер.

Автореферат дисертації адекватно відбиває основні положення роботи.

Дисертаційне дослідження достатньо апробоване, оскільки за темою дисертації опубліковано 15 праць, із яких 4 - у провідних фахових виданнях України, 1 - у наукометричному виданні, 1 - у зарубіжному виданні, 9 - у матеріалах наукових конференцій.

Загалом високо оцінюючи зміст дисертаційного дослідження, слід відмітити ряд зауважень та недоліків:

1. Для кандидатської дисертації дещо заширокими вважаємо хронологічні рамки дослідження, які охоплюють час перебування українських земель в Російській імперії, добу Української національної революції початку ХХ ст. та радянський період. З огляду на зазначене, при характеристиці наявного історіографічного здобутку варто було б вдатися до детальнішого розгляду і структурування історіографії проблеми, особливо періоду Української Центральної Ради та Української держави П. Скоропадського.
2. При достатньо широкій джерельній базі, доцільним було б ширше залучити архівні матеріали з 442 фонду ЦДІАК України, фондів органів цензури (Ф.293 – Київського цензурного комітету; Ф.294 – Канцелярії Київського окремого цензора; Ф.295 – Київського тимчасового комітету у справах преси) та інших, що дозволило б, зокрема, краще вписати матеріал про становлення і роботу художніх музеїв в контекст тогочасних загальнополітичних процесів, показати стосунки організаторів музейної справи з представниками місцевої адміністрації, органами цензури, як царської, так і радянської.
3. З огляду на широкі хронологічні межі дослідження, варто було б ширше залучити метод компаративістики, порівнявши умови формування художніх музеїв та здобутки і напрацювання у цій сфері у різні періоди.
4. У роботі зустрічаються також окремі стилістичні огріхи.

Проте, зазначені зауваження суттєво не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертації Борис Тетяни Петрівни «Становлення і розвиток художніх музеїв в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)», яка є самостійною завершеною науковою працею, де отримані нові науково обґрунтовані результати, і яка за своїм науковим рівнем, новизною постановки завдань, обґрунтованістю головних положень і висновків, практичним значенням дисертація відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. «Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», що висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор Борис Тетяна Петрівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук

за спеціальністю 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'яткознавство.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії
внутрішніх справ

Н.О. Щербак